

ПРИМУСОВЕ СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ НА КОРИСТЬ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ ТА НУЖДЕНИХ БАТЬКІВ

Ольга Розгон

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Коли повнолітні діти *добровільно* не надають своїм батькам утримання, то держава може примусити дітей до виконання покладеного на них обов'язку шляхом стягнення аліментів на користь непрацездатних та нужденних батьків через суд.

Тобто *судовий порядок* має бути крайнім засобом захисту інтересів батьків, оскільки завжди він, як правило, має місце, коли між дітьми та батьками виникає конфлікт.

Але якщо аліменти сплачуються в добровільному порядку, це не виключає можливості батьків в будь-який час звернутися до суду з позовом про їх стягнення.

За ст. 202 Сімейного кодексу України (далі — СК України) якщо мати, батько були *позбавлені батьківських прав* і ці права не були поновлені, обов'язок утримувати матір, батька у дочки, сина, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, *не виникає*. У цьому випадку суд має встановити, чи було раніше рішення суду про позбавлення батьків батьківських прав. За таких обставин діти не зобов'язані здійснювати виплату аліментів.

За загальним правилом обов'язок виплачувати аліменти батькам може бути покладено *лише на повнолітніх дітей*.

Такий обов'язок виникає на підставі *складу юридичних фактів*: 1) походження дитини від матері, батька (кровне споріднення) або наявність між ними інших юридично значущих зв'язків (усиновлення, факт біопоходження); 2) непрацездатність матері, батька; 3) потреба матері, батька в матеріальній допомозі. Зобов'язання повнолітніх дітей по утриманню батьків не виникає у разі відсутності хоча б однієї із вказаних обставин.

Непрацездатність пов'язується з пенсійним віком, або з інвалідністю. Відповідно до ЗУ «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року право на пенсію мають жінки, які досягли 55 років, і чоловіки, які досягли 60 років. *Непрацездатними* визнаються також інваліди I, II та III груп (ст. 1 ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Питання про виплату аліментів інвалідів III групи повинне вирішуватися індивідуально в кожному конкретному випадку, оскільки вони також вважаються непрацездатними в прямому значенні цього слова, але можуть працювати, лише в особливих умовах. Якщо робота відповідно до таких рекомендацій може бути їм надана, вони на наш погляд, не повинні визнаватися як ті, що мають право отримувати аліменти. Якщо вони не можуть одержати таку роботу, суд повинен визнати за ними право на утримання.¹

Потреба матеріальної допомоги полягає в тому, що батьки є непрацездатними, наприклад, у зв'язку із відсутністю пенсій (або їх низького розміру) чи інших джерел існування. Потребою у матеріальній допомозі (*нужденністю*) є забезпеченість особи коштами в розмірі нижче прожиткового мінімуму. Визначення потреби матеріальної допомоги батьків здійснюється *судом у кожному конкретному випадку* за допомогою співставлення доходів батьків і рівня прожиткового рівня. При цьому суд може визнати батьків такими, що потребують матеріальної допомоги як за відсутності в них засобів для нормального існування, так і за недостатністю цих засобів. Саме за таких обставин законо-

¹ Антокольская М.В. Семейное право: Учебник. — М.: Юрист, 2003. — 333с. — С.256

давець зобов'язує дітей утримувати своїх батьків, тобто надавати їм необхідну матеріальну допомогу. Обидва ці фактора підлягають доказуванню в судовому процесі.

Позов про стягнення аліментів може бути пред'явлений: до одного з дітей; до кількох з дітей; до всіх дітей разом.

Обов'язок опікуватися батьками може покладатися не лише на повнолітніх сина, дочку, а й на малолітніх або неповнолітніх дітей. Такий обов'язок є самостійним і винятковим.

Але можливості покладання досить обмежені законом. Відповідно до ст. 206 СК України у виняткових випадках, якщо мати, батько є тяжко хворими, інвалідами (тяжка хвороба одного з батьків, на відміну від інвалідності, сама по собі не означає, що він є непрацездатним), а дитина (тобто особа, яка не досягла 18 років) має достатній дохід (заробіток), суд може постановити рішення про стягнення з неї одноразово або протягом певного строку коштів на покриття витрат, пов'язаних із лікуванням та доглядом за ними.

Можна припустити, що суд може стягнути з дитини витрати, пов'язані з лікуванням та доглядом за матір'ю, батьком, виключно за умови їх непрацездатності. Такий висновок впливає з системного аналізу інших статей гл. 17 СК України.

Кошти, що стягуються з дитини, мають **строго цільове призначення** — покриття витрат, пов'язаних з доглядом за батьками та їхнім лікуванням.

Щодо **утримання непрацездатних батьків неповнолітніми дітьми**, то у разі набуття чи надання фізичною особою повної цивільної дієздатності **до досягнення повноліття** позбавляє їх батьків можливості вимагати утримання на свою користь через суд.

Так, на перший погляд неповнолітні діти, що набули повну цивільну дієздатність до досягнення повноліття в результаті вступу до шлюбу, **не зобов'язані сплачувати аліменти** своїм батькам, оскільки вони хоч і є повністю дієздатними, але не є повнолітніми, адже тільки повноліття особи робить її зобов'язаною утримувати своїх непрацездатних батьків. Вважаємо, що по відношенню до осіб, які вступили до шлюбу до 18 років, це однозначно слід визнати справедливим.

Але відносно емансипованих дітей справа складніша. Підставою для емансипації є те, що неповнолітній працює *за трудовим договором або займається підприємницькою діяльністю*. Звідси слідує, що він володіє певним прибутком і немає підстав звільняти його від обов'язку по утриманню батьків.¹

Отже, з цього можна зробити висновок, що хоча в законі говориться лише про обов'язок повнолітніх дітей з утримання батьків, проте слід визнати, що емансипована дитина, яка в більшості випадків має досить високий прибуток, так само як і дитина, яка створила свою сім'ю, може і повинна розглядатися як **аліментнозобов'язана особа (платник аліментів)** у правовідносинах з утримання батьків.

Дитина може мати доходи від майна, отриманого у порядку спадкування, чи коли їй за рішенням суду була надана повна цивільна дієздатність (статті 242-245 ЦПК) та вона працює, займається підприємницькою діяльністю та має доходи утримувати своїх батьків у період їх лікування та догляду за ними.

Стягнення таких аліментів здійснюється у судовому порядку *за заявою батька, матері, які є позивачами у справі, а дитина — відповідачем*. Якщо їй за ст. 35 ЦК та ст. 242 ЦПК надана повна цивільна дієздатність (*вона досягла 16 років*), то вона може бути **суб'єктом цивільних процесуальних відносин, тобто відповідачем у справі**. Відповідачем за ст. 29 ЦПК дитина з 14-ти років, якщо вона має самостійний дохід та може надавати допомогу батькам, а також хоча і неповнолітня особа, але яка набула повної цивільної дієздатності у разі реєстрації шлюбу.

Суд за власною ініціативою має право притягнути до участі у справі інших дітей, незалежно від того пред'явлено до них позов чи ні.

Виходячи з конкретних обставин, суд визначаючи розмір аліментів, повинен взяти до уваги наявність **інших повнолітніх дітей**, які також зобов'язані їх утримувати навіть, якщо

¹ Антокольская М. В. Семейное право: Учебник. — М.: Юрист, 2003. — 333с. — С.258

мати батько з якихось особистих мотивів пред'являють позов до одного з дітей, не бажаючи отримувати аліменти від інших дітей.

Як визначено в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного Кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» № 3 від 15 травня 2006 р. згідно з ч. 2 ст. 205 СК при визначенні розміру аліментів на непрацездатних батьків необхідно враховувати **можливість отримання ними матеріальної допомоги від інших дітей, до яких не пред'явлено позову про стягнення аліментів, а також від дружини, чоловіка та своїх батьків.**

Мотиви незвернення за допомогою до інших дітей можуть бути різноманітними: з особистих мотивів або через те, що ці діти самі знаходяться в скрутному матеріальному становищі, непрацездатність тощо. Закон не зобов'язує батьків висувати свої вимоги до усіх дітей, якщо їх кілька. Тому вони вправі звертатися до будь-кого із дітей за своїм вибором.

Однак, обов'язок із утримання батьків покладається на всіх їх дітей, але це не означає, що позов про стягнення аліментів батьки зобов'язані пред'являти до всіх дітей одночасно.

Обов'язок утримувати батьків лежить на всіх дітях, **незалежно від того, до одного з дітей або до всіх** звернена позовна заява батьків. Наявність цього правила пов'язано з тим, що всі повнолітні діти несуть рівний обов'язок з утримання своїх непрацездатних батьків. У випадку, коли аліментнозобов'язаними суб'єктами виступають кілька дітей, то в цьому разі можна говорити про самостійні, автономні зобов'язання кожної дитини з утримання батьків.

Якщо батьки або один з них проживають разом зі своїми дочкою чи сином, тоді останні зазвичай і несуть на собі основний тягар витрат і догляду за ними. Тоді вважаємо цілком виправдано **звільнення судом вказаних осіб від обов'язку зі сплати аліментів або істотне зниження їхньої величини.**

Повнолітні діти **не мають права звертатися до інших дітей** з вимогою сплачувати аліменти на батьків, оскільки законодавство не містить норм, які б надавали їм таке право. Це право надано виключно батькам, які можуть вимагати надання утримання від однієї дитини або від усіх дітей, і воно не залежить від поглядів інших дітей стосовно цього питання. Також інші діти, як і батьки, не мають права звертатися за стягненням раніше витрачених ними коштів на утримання батьків та додаткових витрат, якщо хтось з дітей такого утримання не надавав, оскільки законодавством не передбачено можливості стягнення цих коштів за минулий період.¹

Коли **батьки пред'являють позов про стягнення аліментів з дітей або одного з них**, останні вже виступають аліментнозобов'язаними особами у правовідносинах щодо утримання інших осіб. Щодо цього в п.23 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного Кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» №3 від 15 травня 2006 р. вказується, що при розгляді такої категорії справ суд має вчинити передбачені ч.3 ст. 36 ЦПК України **дії щодо залучення одержувача аліментів до участі у справі.**

Судові справи щодо встановлення аліментних обов'язків, розглядаються в порядку **позовного провадження в загальних судах I інстанції**, в результаті чого судом виносяться рішення. Такі справи можуть порушуватися за заявами батьків та їх процесуальних представників (адвокатів), опікунів, піклувальників.² Якщо одна із сторін не погоджується з винесеним рішенням, воно може бути оскаржене в Апеляційному суді, який переглядаючи справу, або залишає рішення суду I інстанції без змін або ухвалює нове.

При розгляді справи суддя має дослідити низку обставин, які належать до предмета доказування та перевірити надані сторонами докази на підтвердження своїх вимог та заперечень. До **предмета доказування** за такими справами належать наступні **юридичні факти:**

¹ Діба І. Утримання непрацездатних батьків // Юридичний вісник України № 6 за 2007 рік// www.yurincom.com/.../analytical_information

² Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: Науково практичний посібник.: У 2 кн. /Драгнева Л.Ю., Пульнева О.С., Фурса Є.І., Фурса С.Я. та ін / За заг ред.. С.Я. Фурси.— К.: Видавець Фурса С.М., 2005. – 876с. – С. 627-629

- наявність батьківських правовідносин між сторонами;
- непрацездатність батьків (досягнення пенсійного віку, наявність інвалідності);
- потреба батьків у матеріальній допомозі (недостатність заробітку, пенсії, допомоги або іншого доходу для власного забезпечення);
- рівень забезпеченості батьків, які претендують на отримання аліментів, і їх дітей;
- наявність у батьків або дітей майна, що приносить постійний дохід;
- потреба батьків у додаткових витратах, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю;
- відсутність згоди між дітьми і батьками про сплату аліментів;
- повноліття дітей;
- працездатність дітей;
- наявність у сторін інших осіб, яким згідно із законом вони зобов'язані надавати утримання (у тому числі що знаходяться на утриманні);
- факти ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків (як підстава для звільнення від утримання);
- позбавлення батьківських прав.¹

Пред'являючи позовну заяву до суду, позивач повинен надати докази, які підтверджують родинні стосунки між батьками та дітьми: свідоцтво про народження, як додатковий доказ паспорт, де є штамп про наявність дітей, у випадку, якщо свідоцтво про народження втрачено та поновити його неможливо; рішення суду про встановлення факту родинних відносин з метою отримання аліментів.

Доказами, які підтверджують непрацездатність батьків, є пенсійне посвідчення, документи, які підтверджують інвалідність батьків (висновки МСЕК, ЛТЕК). **Доказами, які підтверджують потребу батьків в аліментах,** є довідки про відсутність заробітної плати, пенсії, або про їх незначний розмір, який не відповідає прожитковому мінімуму.²

Щодо батьків в сімейному законодавстві прямо **не передбачений час, з якого присуджуються аліменти у разі звернення їх до суду.** Аналізуючи норми сімейного законодавства вважаємо, що аліменти на матір, батька присуджуються **від дня пред'явлення позову** (ст. ст. 79, 191 СК України).

Батьки, як аліментноуправомочні особи можуть **вимагати стягнення аліментів на їх користь в судовому порядку незалежно від часу,** який пройшов з моменту виникнення права на їх одержання. А за **минулий час** аліменти можуть бути стягнені лише в межах трирічного строку, у випадках прямо передбачених законом. Зокрема, якщо судом буде встановлено, що батьки вживали заходи, щоб отримати аліменти, але так і не отримали їх через ухилення зобов'язаної особи від сплати аліментів; якщо особа, яка сплачує аліменти добровільно, допустила появу заборгованості, що залишилась непогашеною.

Відповідно до правил ст. 205 СК України **розмір аліментів на батьків визначається судом:** а) у твердій грошовій сумі (за наявності нерегулярного заробітку дітей, його мінливості тощо); б) у частці від заробітку (доходу) (за наявності регулярного заробітку (доходу) дітей); в) у твердій грошовій сумі і у частці від заробітку (доходу) (за наявності регулярного заробітку та одержання додаткових не облікованих доходів).³ Так, відповідно до ст.184 СК України, якщо платник аліментів має нерегулярний, мінливий дохід, частину доходу отримує в натурі, а також за наявності інших істотних обставин, що мають істотне значення, суд за заявою платника або одержувача аліментів може визначити **розмір аліментів у твердій грошовій сумі.**

¹ Васильєв С. В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ. Вид. 3—є, перероблене і доповнене. — Х.: Еспада, 2010. — 464 с. — С.143

² Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: Науково практичний посібник.: У 2 кн. /Драгнева Л.Ю., Пульнева, О.С., Фурса Є.І., Фурса С.Я. та ін / За заг ред.. С.Я. Фурси.— К.: Видавець Фурса С.М., 2005. — 876с. — С.629

³ Науково—практичний коментар до Сімейного кодексу України: Вид.друге, доповнене/Харитонов Є.О.,Харитонova О.І.,Білоусов Ю.В. та За ред. Є.О. Харитонova. — Х:ТОВ «Одіссей». — 2008. — 560с. — С.362

При **визначенні розміру аліментів на батьків**, судом беруться до уваги такі обставини: непрацездатність батьків та їх потреба в матеріальній допомозі, матеріальне становище дітей, догляд дітей за батьками, проживання дітей за кордоном, сімейний стан сторін, можливість одержання батьками утримання від інших осіб: повнолітніх дочки, сина, дружини, чоловіка, своїх батьків. тощо. Також до уваги приймаються пенсії батьків, можливі державні пільги, субсидії, наявність у батьків майна, яке може приносити дохід, тощо.

Вказані обставини враховуються судом також при визначенні додаткових витрат на батьків. Суд має врахувати всі обставини, що мають значення для справи.

На вибір способу визначення розміру аліментів можуть впливати різні обставини: мінливість і нестабільність доходу, проживання за кордоном, одержання частини доходу в натуральній формі тощо.

Поза увагою не залишаються й **додаткові факти**, які виступають предметом самостійного судового розгляду. Суду необхідно з'ясувати, чи відбувається вже стягнення коштів з заробітної плати дочки, сина, чи мають вони утриманців, чи немає інших обставин, що заважатимуть стягненню з них аліментів, і т. д. Все це потребує окремого розгляду.¹

Важливо підкреслити, що в законодавстві чітко **не встановлений мінімальний розмір аліментів**, які належить стягувати з дітей на утримання непрацездатних батьків. Це є недоліком сучасного сімейного законодавства, адже може призвести до такої ситуації, коли сума коштів, які стягуються на батьків, буде такою, якої недостатньо для задоволення елементарних проблем управомоченої особи. А отже, і звертатися до суду для стягнення такої суми взагалі не буде сенсу. Щодо того, з яких доходів утримуються аліменти, то зазначимо, що аліменти з осіб, що одержують заробітну плату як у гривнях, так і у валюті на підприємствах, в установах, організаціях, розташованих на території України, утримуються бухгалтеріями (розрахунковими відділами) за місцем роботи у розмірах, встановлених рішеннями судів, як із гривень, так і з валюти.²

Важливе значення для визначення розміру аліментів мають **наявність в одержувача інших аліментозобов'язаних осіб** (батьків, дружини, чоловіка), а також наявність у платника інших аліментоуповноважених осіб (непрацездатних дружини, чоловіка, дітей, непрацездатних дочки, сина). Зазначені обставини характеризують сімейний стан платника та одержувача аліментів, і, як правило, впливають на їхній майновий стан, тому враховуються судом при визначенні розміру аліментів. Особи, зобов'язані надавати позивачеві утримання, залучаються **до участі в справі як треті особи** на стороні відповідача (ст. 35 ЦПК України).

Суд може ухвалити рішення щодо стягнення коштів **одноразово або протягом певного строку, а також на покриття фактично понесених або майбутніх витрат**, якщо їхній передбачуваний розмір може бути визначений попередньо.

Щодо порядку стягнення коштів на покриття витрат, пов'язаних з **лікуванням та доглядом за батьками** то, воно може здійснюватися одноразовим платежем, наприклад, на проведення операції батьку чи матері потрібна певна сума грошей, яка може бути стягнена з дитини. Якщо батько чи мати потребують догляду у післяопераційний період чи період видужання від тяжкої хвороби (інсульт), то такі кошти можуть стягуватися протягом певного строку. Якщо батьки перебувають тривалий час на лікуванні, то на ліки та догляд за ними (сиділка, медсестра) потрібні додаткові кошти, які можуть сплачуватися періодично до видужання батьків.

Судом також може бути враховано, що діти здійснюють **особистий догляд за батьками, допомагають їм по господарству**. Адже за відсутності такого догляду і наявності потреби у ньому, він мав здійснюватись іншими особами, послуги яких платні, і ці послуги мали б оплачувати діти. Водночас варто звернути увагу, що батьки не мають права вимагати від дітей здійснення **особистого догляду за ними**. Аліментні зобов'язання є виключно матеріальними відносинами.

¹ Антокольская М. В. Нуждаемость и нетрудоспособность как основания возникновения права на алименты // Советская юстиция. – 1989. — №4. — С.14—15. — С.15

² Баронов А. Із яких доходів утримуються аліменти? // Урядовий кур'єр. – 2004. – 8 липня (№126).— с.16

Зауважимо, що на відміну від зобов'язання повнолітніх дітей надавати допомогу непрацездатним батькам, які її потребують, **піклування про батьків у вигляді відвідувань** не забезпечено юридичними санкціями, тобто його виконання не можна здійснити примусово.

Повнолітні діти мають утримувати своїх батьків, незалежно від того, **чи мають вони достатні кошти**. Оскільки аліментний обов'язок з утримання батьків може бути покладений як на **повнолітніх працездатних**, так і на **повнолітніх непрацездатних дітей**. Вважається, що непрацездатний може мати заробіток та інші доходи, а тому він не повинен бути звільнений від надання допомоги нужденним батькам. Батьки ж в свою чергу можуть мати теж якийсь дохід, наприклад, заробітну плату, пенсію, дивіденди. І ця, припустимо, пенсія все ж таки має забезпечувати найнеобхідніші потреби але потреба в утриманні може виникнути у випадку наявності у непрацездатної особи особливих потреб. Наприклад, якщо у людини є багато хвороб, які потребують постійного лікування, на яке необхідно витратити кошти, або внаслідок хвороби вона потребує спеціального харчування, яке за пенсію придбати просто неможливо. Або можлива така ситуація, коли батьки залишаються без житла, і надання допомоги має забезпечити цю потребу.

У випадку коли аліментний обов'язок з утримання батьків може бути покладений **повнолітніх непрацездатних дітей** виникає така ситуація, коли як батьки, так і діти мають право на отримання аліментів один від одного. При цьому суд має визначити сторону, яка є більш нужденною, порівнявши прибутки, міру працездатності і потреби в матеріальній допомозі кожного з них.

Таким чином, як бачимо, цей обов'язок не знаходиться в залежності від наявності у дітей достатніх коштів для утримання батьків. Цим зобов'язання дітей аналогічне обов'язку батьків утримувати дітей і відрізняється від зобов'язань інших членів сім'ї (баби, діда, братів, сестер та ін.) з утримання своїх родичів, де саме виникнення аліментного обов'язку пов'язане з наявністю у аліментнозобов'язаної особи достатніх коштів.

Батьки можуть перебувати у *будинках інвалідів, будинках для осіб похилого віку, закладах охорони здоров'я або інших державних чи громадських закладах*.

Гл. 17 СК України не вказує, яким чином таке перебування батьків позначається на обов'язку повнолітніх дочки сина по утриманню батьків. Таке перебування саме **по собі не означає, що вони перестають потребувати матеріальної допомоги**. Оскільки факт припинення потреби в матеріальній допомозі у всіх випадках **має встановлюватися в судовому порядку**, то обов'язок повнолітніх дочки, сина не припиняється у зв'язку з перебуванням батьків у вказаних закладах як таким.

Тобто діти також повинні сплачувати їм аліменти, але з урахуванням цих обставин їх розмір може бути зменшено.¹

В данному випадку ці заклади виступають законними представниками батьків. Якщо повнолітні діти не беруть участі в утриманні своїх батьків, влаштованих до цих закладів, то останні мають право подати позов до суду про стягнення аліментів на батьків в примусовому порядку. Присуджені судом кошти на утримання батьків можуть перераховуватися на їх особистий рахунок у відділенні Державного ощадного банку.

Суд на прохання зацікавлених осіб може **змінити розмір аліментів** у разі зміни обставин, які спричинили їх стягнення, — наприклад, якщо **відновилася працездатність, покращився матеріальний стан стягувача або погіршилися матеріальні можливості платника або стягувача аліментів**. Зміна розміру аліментів може бути пов'язана з тим, що один з батьків, який отримує аліменти, уклав шлюб. Ця обставина може призвести до втрати права на отримання аліментів від дітей.² Новий розмір аліментів, що присуджений судом з врахуванням змінених обставин буде стягуватися з моменту набрання чинності рішенням суду про зміну аліментів на користь батьків.

Рішення суду, яке набрало законної сили, є обов'язковим для виконання.

¹ Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: Науково-практичний посібник.: У 2 кн. /Драгнева Л.Ю., Пульнева, О.С., Фурса Є.І., Фурса С.Я. та ін / За заг ред.. С.Я. Фурси.— К.: Видавець Фурса С.М., 2005. — 876с. — С.630

² Поссе Е.А., Фадеева Т.А. Проблемы семейного права. — Ленинград: Изд-во Ленинградского ун—та, 1976. — 145с — С. 99

Особа, яка сплачує аліменти, судовий виконавець, адміністрація організації за місцем роботи боржника або отримання ним стипендії, пенсії, допомоги несуть ряд обов'язків, спрямованих на забезпечення *регулярного отримання аліментів* нужденними особами.

При *зміні місця проживання або роботи* особа, яка зобов'язана сплачувати аліменти, повинна повідомити судового виконавця про це.¹

Якщо аліменти на батьків *сплачуються дітьми несвоєчасно*, то в цьому разі належить застосовувати ст. 196 СК України. Цією статтею передбачена відповідальність платника аліментів за прострочення їх сплати у виді неустойки (пені), яка настає лише за наявності вини цієї особи.

Вважаємо, що на платника аліментів не можна покладати таку відповідальність, якщо заборгованість утворилася з незалежних від нього причин, зокрема, у зв'язку з несвоєчасною виплатою заробітної плати, затримкою або неправильним перерахуванням аліментів банками. В інших випадках стягується неустойка за весь час прострочення сплати аліментів. Ухвала судді підлягає негайному виконанню.

За ст. 2 ЗУ «Про виконавче провадження», примусове виконання рішень в Україні покладається на *Державну виконавчу службу*, яка входить до системи органів Міністерства юстиції України. Примусове виконання рішень здійснюють державні виконавці районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів державної виконавчої служби (далі – державні виконавці). В ст. 6 ЗУ «Про виконавче провадження» зазначено, що вимоги державного виконавця щодо виконання судових рішень є обов'язковими для усіх органів, організацій, посадових осіб, громадян і юридичних осіб на території України. Якщо ж законні вимоги державного виконавця не виконуються, це тягне за собою відповідальність передбачену законом.

У разі, якщо *розмір заборгованості по аліментах* перевищує три місяці, державний виконавець повинен вжити заходів примусового виконання щодо звернення стягнення на майно боржника. При цьому державний виконавець зобов'язаний письмово попередити боржника про кримінальну відповідальність за несплату аліментів.² Якщо після цього поведінка платника аліментів не змінилася, батьки, на користь яких сплачуються аліменти, вправі подати до Державної виконавчої служби заяву з проханням примусити дітей, які продовжують ухилятися від сплати аліментів, виконувати рішення суду. Отримавши таку заяву, *державний виконавець* звертається до суду з поданням про притягнення платника аліментів до кримінальної відповідальності на підставі ст. 165 КК України. За ст. 165 КК України злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів, призначених на утримання непрацездатних батьків, — карається штрафом від двохсот неоподаткованих доходів громадян або громадськими роботами на строк від восьмидесяти до ста двадцяти годин, або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років.

При цьому під *злісним ухиленням* в кримінальному праві розуміють тривале або періодичне, а також систематичне ухилення від сплати аліментів або від утримання дітей, повторність таких ухилень, не дивлячись на попередження про недопустимість таких дій, зміна або приховування місця роботи або проживання, приховування повністю або частково доходів тощо. Наявність злісності ухилення визначається з урахуванням всіх обставин конкретної справи.³

В паспортах осіб, які були засуджені за злісне ухилення від сплати аліментів, органи внутрішніх справ роблять *запис (відмітку) про те, що у відповідності з рішенням суду ці особи зобов'язані платити аліменти*. На підставі такої відмітки в паспорті адміністрація підприємства, закладу зобов'язана стягувати аліменти і до надходження виконавчого листа. Якщо адреса одержувача аліментів невідома, утримання суми переводиться на депозитний рахунок суду з наступною їх видачею особі, на користь якої утримуються аліменти.

¹ Советское семейное право: Учебник/ Под ред.. В. А. Рясенцева.— М. : Юрид. Лит., 1982— 256с. — С. 210

² Журавська В. Аліментні зобов'язання // Юридичний радник. – 2005. — №3. — С.44—46. – С.45

³ Уголовное право Украины.Общая и Особенная части:Учебник / Отв. редактор Е.Л.Стрельцов. – Х.: ООО «Одиссей», 2006. – 720с. – С.343—344

Ситуація значно ускладнюється, коли діти, до яких батьками звернено позов про стягнення аліментів на користь останніх, знаходяться *за кордоном*. З метою спрощення стягнення аліментів у такому випадку у 2006 році Україна приєдналася до Конвенції про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 року, у якій вказується, що у випадку, коли позивач перебуває на території однієї Договірної Сторони, а відповідач підпадає під юрисдикцію іншої Договірної Сторони, позивач може подати заяву про стягнення аліментів з відповідача до Органу, що передає, у державі позивача. Кожна Договірна Сторона повідомляє Генеральному секретарю про те, які докази зазвичай необхідні відповідно до законодавства держави Органу, що приймає, для підтвердження позову про аліменти, а також про порядок подання таких доказів та інші вимоги, яких слід дотримуватися відповідно до цього законодавства. В Україні виконання функцій Органу, що приймає, та Органу, що передає, покладається на Міністерство юстиції України.

У разі виїзду одного з батьків за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти стягуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до ст. 204 СК України дочка, син можуть бути *звільнені судом* від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах, якщо буде встановлено, що мати, батько *ухилилися від виконання своїх батьківських обов'язків*. Таким чином, у цьому випадку для звільнення дітей від сплати аліментів достатньо лише встановлення судом факту ухилення батьків від виконання своїх батьківських обов'язків.

Пленум Верховного Суду України у п. 16 постанови «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 р. № 3 роз'яснив, що ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальноновизнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти.

Водночас зазначені чинники, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками. Таким чином, суд навряд чи звільнить повнолітню дитину від обов'язку утримувати батька або матір, якщо визнає, що така особа у минулому не виконувала своїх батьківських обов'язків унаслідок душевної хвороби, недоумства чи іншого тяжкого захворювання (звісно, крім хронічного алкоголізму чи наркоманії) або з інших не залежних від неї причин.

Дуже часто батьки помилково вважають, що сплата аліментів на дитину вже є участю у її вихованні. Так, наприклад, у рішенні Колегії суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Волинської області від 4 грудня 2006 р. визначено, що факт проходження батьком військової служби за контрактом не звільняє його від обов'язку брати участь у вихованні малолітнього сина, який залишився проживати з матір'ю і не може вважатись поважною причиною невиконання ним цього батьківського обов'язку, оскільки наведена обставина не перешкоджала йому (за наявності щирого бажання) приїжджати до сина і зустрічатись з ним, створюючи здорову атмосферу для зустрічей.

Обов'язок із виховання дитини вимагає від батька, який проживає окремо від неї, влаштовувати своє особисте життя так, щоб забезпечувати виконання зазначеного обов'язку. Наведені обставини справи вказують на те, що відповідач не турбувався про належне виховання дитини, не піклувався про неї, хоча мав таку можливість. Фактично відповідач лише задовольнявся частковим надісланням поштовими переказами стягнутих у примусовому порядку аліментів, що є самостійним обов'язком батька згідно зі ст. 180 СК України.

У зв'язку із цим у названому рішенні зазначено, що надання вказаного утримання не може свідчити про участь батька у вихованні неповнолітньої дитини, позаяк *суть обов'язку*

батька щодо виховання дитини не зводиться до матеріального утримання дитини, а полягає у її духовному вихованні, формуванні у ній особистості, підготовці дитини до самостійного життя у дорослому віці.¹

У виняткових випадках суд може присудити з дочки, сина аліменти на строк не більше як **три роки**. Цей строк обумовлений відсутністю законодавчо закріпленого обов'язку у дітей щодо довічного утримання батьків, які не виконували своїх батьківських обов'язків.

Винятковими умовами, такі як, високий матеріальний рівень дітей, чистосердечне розкаяння батьків (батька, матері), законодавець передбачив можливість присудження аліментів у випадку ухилення батьків від виконання своїх батьківських обов'язків.

Перелік таких випадків не наведено, тому визначення того, чи є такий випадок винятковим, залежить від розсуду суду. Суд приймає рішення про **звільнення повнолітніх дочки, сина від обов'язку по утриманню батьків**, зокрема: а) обов'язку по утриманню батьків; б) обов'язку брати участь у додаткових витратах.

Якщо до цього аліменти стягувалися з повнолітніх дочки, сина за рішенням суду, **стягнення аліментів припиняється від дня набрання чинності рішенням суду про звільнення від обов'язку по утриманню батьків**.

Якщо повнолітні дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних, немічних батьків, з них можуть бути за рішенням суду стягнуті кошти на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого *піклування батькам іншими особами* (ст. 172 СК України). Щодо наданням *піклування батькам сторонніми особами* відповідно до ч. 3 ст. 172 СК України, то якщо повнолітні дочка, син звільнені судом від вказаних обов'язків, можна припустити, що з них також не можуть бути стягнені кошти на покриття витрат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антокольская М. В. Нуждаемость и нетрудоспособность как основания возникновения права на алименты // Советская юстиция. – 1989. — №4.— С.14— 15
2. Антокольская М. В. Семейное право: Учебник. – М.: Юристъ, — 2003. – 333с.
3. Баронов А. Из яких доходів утримуються аліменти? // Урядовий кур'єр. – 2004. – 8 липня (№126). — С.16
4. Васильєв С. В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ. Вид. 3— є, перероблене і доповнене. – Х.: Еспада, 2010. – 464с.
5. Диба І. Утримання непрацездатних батьків // Юридичний вісник України № 6 за 2007 рік// www.yurinc.com/.../analytical_information
6. Журавська В. Аліментні зобов'язання // Юридичний радник. – 2005. — №3 С.44— 46.
7. Науково— практичний коментар до Сімейного кодексу України: Вид. друге, доповнене / Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Білоусов Ю. В.; за ред. Є. О. Харитонova. — Х: ТОВ «Одіссей». — 2008. – 560с.
8. Поссе Е. А., Фадеева Т. А. Проблемы семейного права. — Ленинград: Изд— во Ленинградского ун— та, 1976. – 145с.
9. Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: Науково— практичний посібник.: У 2 кн. / Драгнєва Л. Ю., Пульнєва О. С., Фурса Є. І., Фурса С. Я. та ін / За заг. ред. С. Я. Фурси. — К.: Видавець Фурса С. М., 2005. – 876с.
10. Советское семейное право: Учебник / Под ред. В. А. Рясенцева. — М. : Юрид. лит., 1982. — 256с.
11. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Отв. редактор Е. Л. Стрельцов. – Х. : ООО «Одиссей», 2006. – 720с.

¹ Фоміна К. Утримання непрацездатних батьків // «Правовий тиждень». - №13(86). - 25 березня 2007 р.

12. Фоміна К. Утримання непрацездатних батьків // «Правовий тиждень». - №13(86). - 25 березня 2007 р.

Проект позовної заяви про стягнення аліментів на утримання матері (батька)

До _____ ого суду

Позивач: Особа 1 (П.І.Б.), яка проживає за

адресою: _____,

засоби зв'язку: _____,

Відповідач: Особа 2 (П.І.Б.), яка проживає за

адресою: _____,

засоби зв'язку: _____

Позовна заява

про стягнення аліментів на утримання матері (батька)

Мені ____ років, я не працюю, пенсію за віком (інвалідністю) отримую в сумі ____ грн., інших джерел доходів не маю, тому моє матеріальне становище є вкрай нужденним. Мій (моя, мої) _____ (прізвище, ім'я, по— батькові рік народження сина (дочки, дітей) матеріальну допомогу мені добровільно не надає (ють).

Відповідач(і) працює(ють) _____ (вказати місце роботи і заробіток відповідача(чів), склад сім'ї, кількість утримуваних за наявності таких даних у позивача) і мають можливість надавати мені матеріальну допомогу.

Відповідно до статей 202 і 203 Сімейного кодексу України та статей 3, 15, 118 і 119 Цивільного процесуального кодексу України,

ПРОШУ:

Щомісячно утримувати з відповідача(чів) _____ (прізвище, ім'я та по— батькові) кошти на моє утримання у розмірі ____ грн., починаючи з _____ (число, місяць, рік) до зміни матеріального та сімейного стану сторін.

Додаток:

1. Довідка про заробітну плату відповідача(чів).
2. Довідка про стан сім'ї відповідача(чів).
3. Довідка про пенсію позивача.
4. Копія(ї) позовної заяви (за кількістю відповідачів і третіх осіб).
5. Копія свідоцтва про народження дитини (дітей) або інші документи на підтвердження батьківства позивача щодо відповідача(ів).

6. Квитанція про сплату судового збору. (Судові витрати, відповідно до ст. 81 Цивільного процесуального кодексу України, не сплачувались).

Дата

Підпис

Проект заяви про притягнення до кримінальної відповідальності за злісне ухилення від сплати аліментів

Начальнику Відділу ДВС
(назва відділу)
ПІБ, що мешкає за адресою:

З А Я В А

Прошу притягнути до кримінальної відповідальності за ст. 164 Кримінального кодексу України за злісне ухилення від сплати аліментів ПІБ, _____ р. н., що проживає за адресою: _____, який не сплачує аліменти з _____ 20____ р.
Добровільно допомоги не надає.

Дата _____

(підпис)

Проект подання до суду про притягнення до кримінальної відповідальності за злісне ухилення від сплати аліментів

ПОДАННЯ

На виконання у державного виконавця відділу державної виконавчої служби (назва відділу) районного (міського) управління юстиції Київської області знаходиться виконавчий документ про стягнення з ОСОБА 1 на користь ОСОБА 2 аліментів на утримання непрацездатного батька у розмірі 1/4 (1/3 або 1/2) від всіх доходів.

Боржником добровільно рішення суду не виконується — кошти на утримання непрацездатного батька не сплачуються. Факт несплати коштів підтверджується матеріалами виконавчого провадження, а також заявою стягувача.

У зв'язку із цим, з'явилась заборгованість по аліментах — _____ місяців.

Відповідно до розрахунку заборгованості, який складено державним виконавцем, сума боргу складає _____ грн. __ коп.

Для виконання зазначеного рішення суду державним виконавцем, на підставі ст. 74 ЗУ «Про виконавче провадження», перевірено майновий стан боржника за місцем його проживання, проведено розшук іншого майна боржника. В результаті вжитих заходів встановлено відсутність майна, на яке можливо звернути стягнення (майно, на яке звернуто стягнення).

Боржник злісно ухиляється від сплати аліментів. Він неодноразово викликався до відділу державної виконавчої служби для сплати заборгованості (вказати дати), письмово попереджався про кримінальну відповідальність у разі несплати боргу по аліментах (матеріали додаються). Однак, станом на _____ року заборгованість залишилась непогашеною, заходи щодо її погашення ним не вжито (відсутні відомості про місце роботи боржника, він не стоїть на обліку у центрі зайнятості).

В діях вбачаються ознаки злочину, відповідальність за який передбачено ст. 165 Кримінального кодексу України.

На підставі вищевикладеного, керуючись ст. 88 ЗУ «Про виконавче провадження» та ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу України, прошу розглянути питання щодо порушення кримінальної справи у відношенні за ознаками злочину, відповідальність за який передбачено ст.165 Кримінального кодексу України, за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду аліментів на утримання непрацездатних батьків.

Про наслідки розгляду подання та прийняте рішення прошу повідомити відділ державної виконавчої служби у строки, передбачені ст. 97 Кримінально—процесуального кодексу України.

Додаток: на 3 арк.

Начальник відділу ДВС

_____ (підпис)